

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ÓSZÖVETSÉGI PROGRAM

Izrael és Egyiptom kapcsolatának nyomai az Ószövetségben

Anat istennő Szíria-Palesztina területén és Egyiptomban

Tézisfüzet

Készítette
Csabai Ágnes

Témavezető: Dr. Karasszon István

Budapest
2017

Bevezetés

Anat istennőről szóló disszertáció nem rendszeres teológiai ihletésű, hanem kifejezetten vallástörténeti és exegetikai vizsgálat. Egyik legfontosabb célkitűzésemnek tekintetem, hogy megkeressem a párhuzamokat a közel-keleti térség irodalmában, szövegeiben. Szeretnék rávilágítani a filológiai kapcsolatra, különös tekintettel az Ószövetségre. Az ugariti kifejezések akkád, héber megfelelője rávilágítanak arra, hogy egy adott ókori keleti kultúrát nem lehet a megfelelő kontextusa nélkül vizsgálni. Nem hallgathatjuk el, hogy milyen általános szellemi környezetben keletkezett. Anat istennő említése a Bibliában rendkívül csekély (lásd lejjebb), s tulajdonképpen csak akkor figyeltünk fel személyére jobban, amikor először az elephantinei papiruszok, majd pedig az ugariti táblák napvilágra kerültek. Lehet-e ezt a folyamatot attól függetlenül szemlélni, hogy ezzel egy időben az európai gondolkodás, de a teológiai eszmélődés is teljesen átértékelte a férfi és nő szerepeket, a nemek egymáshoz való viszonyát? A jelen tanulmány semmiként nem Anat istennő (vagy bármely más istennő) kultuszát akarja újjáéleszteni, de mindenképpen az európai gondolkodás figyelmébe akarja ajánlani azt, ahogy a Kr.e. II. évezred közepétől a Levante emberei elképzelték – és talán gyakorolták is – a nemek együttélését, ahogy ez az istenek és istennők egymáshoz viszonyulásából kiderül.

A disszertáció felépítése

Első renden kutatástörténettel szeretném bemutatni a téma fontosságát. Elhelyezni az istennőt, földrajzilag, időileg. Meghatározni szerepét az ugariti mítoszokban, a pantheonban. Bemutatni ikonográfiai jellegzetességeit. Ezután felsorakoztatom az eddig megjelent tanulmányokat. Anat istennő megismerése szorosan kötődik az időről-időre előkerülő agyagtáblákhoz. Ezért a XX. sz. előtt nem sok ismeretünk volt az istennőről. De vajon mi az eredeti tulajdonsága? (vérengző, termékenységi?) Vajon miért nincs temploma? Esetleg azért nincs

temploma, mert külön rituáléja nem volt és ezért külön nem alakult ki templomi kultusza? Ezen kérdésekre választ kapni igen nehéz, mivel írásos dokumentumok hiányában csak feltételezéseink lehetnek. A különböző nyelven fennmaradt forrásokat és tárgyi leleteket összeszedve és összevetve megpróbálok egy képet formálni az istennőről, és arról hogyan viszonyultak hozzá a különböző ókori keleti népek és mekkora hatással volt rájuk.

Anat az Ugariti mítoszokban

Legelőször ugariti megjelenését kell megvizsgálni ahonnan az istennő kultusza elindult. Anat istennő Él lánya és Baal kedvese. Alakja legkorábban az i. e. II évezredben keletkezett ugariti mítoszokban tűnik fel. Több történetben is szerepel: Az Aqhat-ciklusban harcos és vadász aspektusát jelenítik meg, aki megirigyli Aqhat íját és mindent megmozgat, hogy megszerezze tőle. Először Élhez fordul segítségért és támogatásért, de nem jár sikerrel, majd cselhez folyamodik, és megöleti Aqhatot. Jelzője itt: „az ifjú nő, Anat, a szépséges”.¹

A Baal ciklusban Anat Baal kedveseként jelenik meg, aki támogatja őt, és vágyódik Baal után. Baal tehát legyőzi Jammot a tenger istent és eggyel feljebb kerül az istenek ranglétráján. A szövegrész tanúsága szerint egy lakomát is rendeztek a tiszteletére, ahol egy isten főistenné való avatásáról van szó, akinek a társa Anat, és egy új isteni pár is megjelenik ezáltal. Ez az alkalom szertartásos elismerése Baal új státuszának, mint a természet rendjének ura, jelezve, hogy új világrend kezdődik. Az ugariti mítosz egy másik leírásában Baal harcol Móttal,² ahol Anat itt feleségként szerepel: *ˁnt ˁst*. Baal átveszi a korszót Móttól, iszik az italból, amit Mót kever neki, hogy feltámadjon, mert látni akarja Anatot, a feleségét. Baalnak még nincs palotája, más isteneknél lakik. Anat támogatását

¹ *KTU*² 1.17-19=RS 2. {004}, 3.340 és 3.325+ in: Watson & Wyatt, (1999), 199. *KTU*² 1.17 VI 25 – 38 G. del Olmo Lete, *Canaanite Religion, According to the Liturgical Texts of Ugarit*, (Winona Lake: Eisenbrauns, 2004), 332.

² *KTU*² 1.5-6 in: Watson/Wyatt (1999), 196.

kéri, aki itt is Élhez, az apjához fordul segítségért. Él engedi, hogy palotát építsen Baal, és Anat örömmel újságolja a hírt testvérének és kedvesének.³

Az Anat-himnuszban ő a hegyek úrnője: *‘nt... st gr*⁴. Leöli az ellenséges népeket, pontosabban Ugarit ellenségeit, és térdig gázol a vérben.⁵ Majd elindul háza felé, asztaláról letörli a vért, és ráönti a béke olaját.⁶ Majd a népek védelmezőjeként jelenik meg *ant ...Ybmt limm*,⁷ végül pedig elhangzik Anat dicsőítése: *wrgm l btl’t ‘nt*: „Hódoljatok a hajadon Anatnak”⁸. Anat elsődlegesen megjelenő és egyik legismertebb tulajdonsága vérszomjas, erőszakos aspektusa. Anat tehát harcol, csatában vesz részt és leigazza az ellenséges népeket, mindenkit leöl, ő pedig vérben fürdik, megrészegül a vértől.⁹ Anat a hajadon „*btl’t*”, az úrnő „*bl’t*”,¹⁰ illetve a „*st*” címekeket viseli. A *btl’t* szűzként való fordítása magyarázatra szorul, olyan értelemben, hogy Anat a későbbiekben érintkezik férjével, Baallal.¹¹ Az elnevezésnek sokkal árnyaltabb és specifikusabb jelentéstartalma van, amely nem felel meg tökéletesen az angol *virgin*, illetve a magyar szűz fordításnak. A *btl’t* jelző fiatal nőt jelöl,¹² aki még nem házasodott meg, illetve nem hozott világra fiúgyermeket. Hajadon mivolta mellett erős szexuális aspektussal is bír. Az ugariti szövegtörzshez megjelenő *btl’t ‘nt* megnevezés az istennő leggyakrabban előforduló titulusa. Az ugariti nyelvben is hasonlóan árnyalt a jelentése, a *btl’t* -et nem lehet tisztán és egyértelműen szűznek fordítani. Ezen kívül a *btl’t* egyedül Anat epithetonjai között fordul elő. Értelmezése nem felel meg a szűz fogalmának, erre a Baal ciklusban betöltött

³ *KTU*² 1.10 = RS 3.362+ in: Watson/Wyatt, (1999), 199.

⁴ Text:II:5 in: Virolleaud, Ch.: *La Déesse Anat*, (Service des Antiquites Bibliotheque Archeologique et Historique, Tome: XXVIII, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938), 22.

⁵ *KTU*² 1.3 ii 14 in: Wyatt, N.: *Religious text from Ugarit: the words of Ilimilku and his colleagues* (The Biblical Seminar 53, Sheffield: Sheffield Academic Press 2002), 74.

⁶ Text:II:17-23 Virolleaud, 1938, 20. *KTU*² 1.3 ii 32 in: Wyatt, (2002), 74.

⁷ Text II:33 Virolleaud, 1938, 25. *KTU*² 1.13 = RS 1.006 in: Watson & Wyatt, (1999), 200.

⁸ Text:III:8 Virolleaud, 1938, 31. *KTU*² 1.13 Wyatt, (2002), 169.

⁹ *KTU*² 1.7 R 10 in: Wyatt, (2002), 149; Text II: 17, Virolleaud, (1938), 45.

¹⁰ Elképzelhető, hogy itt egy ugariti szójátékkal állunk szemben.

¹¹ Olvasható: *KTU*² 1.10-1.11 = *Loves II-III*, és *KTU*² 1.13 = *Myth and Ritual IV*.

¹² Holladay, (1991), 52.

szerepe a bizonyíték. Anat többször is közösül Baallal. Ennek fényében helyesebb fordítása nem a szűz, hanem serdülő, fiatal leány. Nem zárja ki a *btlt Anat* epithon, hogy egyben Baal szeretője is legyen. Anat erőteljes harcos, aki segítőtársa a termékenység isten Baalnak, aki maga a szilárdság és életerő. Ezek az attributumok a fiatalság jellemzői is egyben.¹³

ʿaht b^{cl}l⁴ – „Baal húga”: ez a epithon párhuzamban áll *ʿah ʿnt* – Anat bátyjával. Anat eme titulusa összefüggésben áll az ugariti pantheonban betöltött szerepével. Az édes- illetve féltestvér értelmét is magában hordozza. Anat és Baal kapcsolatát illetően nem mindig lehet pontosan eldönteni, hogy az *aht- ah* titulus mikor utal vérszerinti kapcsolatra, és mikor partneri viszonyra. Anat epithetonja, az *aht b^{cl}* vagyis a „Baal húga” definiálása „Baal szeretője” -ként, illetve „Baal társa” -ként jobban megállja a helyét. A következő megemlíthető titulus a *rhm ʿnt*. A *rhm* elsődleges jelentése „méh”, és a „serdülő lány, leányka” fogalomcseréjeként értelmezhető. *ʿnt ybmt limm* mely címet legkövetkezősebben így lehetne prezentálni: Anat, népek házasulandó, fiatal özvegye”, amely frekvenciált megnevezése az istennőnek. Anat szerepe az ugariti mítoszokban erőteljes és legtöbbször független. Ehhez társul az isteni megjelenése, amelynek szerves részét képezik hatalmi szerepének epithonjai, amelyek összetetten társulnak hozzá a mítoszban. Ez a kép azt sugallja, hogy fontos szerepe volt az ugariti pantheonban.¹⁵

Az istennőnek tehát számos aspektusát láthattuk az ugariti mítoszokban (harcias jelleg, „szüziesség”, termékenység, szerelem). Ezen kívül érdekes kérdés Baalhoz fűződő viszonya, amely Anat alapvető jellemének konstrukciójában is hangsúlyos. Anatnak a többi istenhez való kapcsolata általában Baalhoz fűződő viszonyából ered. Hiszen együtt harcolnak Jamm, a tengeristen ellen, vagy Baalért áll bosszút Móton, és Él elé is Baal ügyében járul. A Baal

¹³ Ibid. 175.

¹⁴ *KTU*² 1:10 II 16, 20 = *UT* 76:2:16, 20; *KTU*² 1:10 III 10 = *UT* 76:3:11.

¹⁵ Walls, (1998), 112.

ciklusban Anat mint a férfi viharistenség női aspektusa rajzolódik ki. Viszont egyértelmű, hogy szexuális kapcsolat van közöttük. Ettől függetlenül Anat nem a szerelem istennője, mert az ő szerepe a harcban, háborúban nyilvánul meg.

Anat említése az Ószövetségben

Az Ószövetségben Anat istennő neve összetételekben fordul elő. Ezek településnévként, ill. személynévként fordulnak elő a héber Bibliában, különösebb főszerep nélkül. Mindhárom név taglalása azért fontos, mert feltételezhetően közülük van Anat istennőhöz, illetve a hely – és személynévek az istennő nevéből származhatnak.

Anátót helységnévként és személynévként is előfordul. Bét-Anat neve kétszer fordul elő, a Józs 19:38-ban és a Bír 1:33-ban.

A város érdekessége, hogy megjelenik I Széthi karnaki feliratán is, Amon Nagytemplomában, az ázsiai toponímák listájában. A Samgar ben Anat a Bír 3:31-ben és az 5:6-ban jelenik meg. Nevének jelentésére még nem kaptunk megfelelő választ. Több lehetséges elméletet is tárgyalok ezzel kapcsolatban.

Az Ószövetségben Anat nem jelenik meg önmagában úgy, mint Asera, mégis a bibliai kutatók közül néhányan felvetik annak lehetőségét, hogy a héber szavak másfajta tagolásával, értelmezésével, Anat neve vehető ki a szövegből. Bizonyos esetekben ez a szöveggörnyezetbe is beágyazható – noha csupán régebbi kutatások taglalták ennek eshetőségét. Mindenképp meg kell említeni azon bibliai helyeket, ahol az idegen istennőknek csak a titulusa jelenik meg a nevük helyett. A Jer 7:18, és 44:17 verseiben olvasható az Ég királynője cím. Általában az Ég Királynője titulus használata ismertebb volt,¹⁶ mintha név

¹⁶ „Largely on the basis of Ugaritic and Egyptian evidence that Anat was referred to as the Mistress of the Heavens and like titles (see above), several scholars have suggested that the -Queen of Heaven referred to in Jer 7: 18 and 44: 17 is Anat. The issue of the Queen of Heaven's identity has been treated recently and in depth by Olyan, S. (1988: 161-174) and Ackerman, S. (1992:535). Although they do not reach the same

szerint említették volna a három istennőt Anat, Astarte vagy Asera néven. Jeremiás könyve ebben a két esetben tükrözi a kultuszát. A téma átvezet az exkurzusba ahol Anat két elephantinei megjelenését taglalom. Az elephantinei papiruszokon szerepel Anatjahu és Anatbétel. AnathJHW előfordulása: késő 5. századi papirusz: C 44. Anathbétel megjelenési helye: C3.15.

Anat Egyiptomban

Exkurzus: Kulturális transzfer Szíria, Palesztina és Egyiptom között a Vaskort megelőző időszakokban.

Az egyiptomi források vizsgálata

Az istennő egyiptomi megjelenését nem kétséges, hogy óvatosan kell kezelni, hiszen a pantheonban betöltött szerepe másodlagos, eredete pedig Szíriába vezethető vissza. Az egyiptomi istenvilágban a hozzá hasonló istennők tulajdonságai egyesültek Anat attributumaival, világos azonban, hogy azon szövegek alapja, amelyben az istennő szerepel, importált, főleg Szíriából. Éppen ezért a pontos válaszokhoz egy bonyolult motívumrendszer működését és gyökereit kell feltárnunk, megvizsgálva az egyes szövegek esetében mind a nyelvezetet, mind pedig a hieroglif írásmódot, tekintetbe véve az esetleges nem egyiptomi elemeket. Valószínű, hogy Egyiptomban az Újbirodalom korában, az elit rétegben és főleg a királyi udvarban terjedt el először Anat tisztelete.

Különböző feliratok ismertek Anat említésével I. Széthi és II. Ramszesz uralkodási idejéből. A Michaelidis kollekciónak származó hieratikus osztrakonon¹⁷ egy adminisztratív jelentés olvasható, amely a fáraónak volt címezve.

conclusion, their arguments militate against seeing Anat as Jeremiah's Queen of Heaven.” Lásd: *DDD*, (1999), 42.

¹⁷ Grdseloff, (1942), 35 – 39.

Végül a mitológiában betöltött szerepét jelenítem meg. Hórusz és Széth történetében is olvashatunk egy részletet, ahol megemlítik az istennőt. A *Chaster-Beatty VII*¹⁸ a hieratikus papirusz, amely II. Ramszesz uralkodása alatt lett lejegyezve, Deir el-Medinéből került elő. Ez a mágikus papirusz az egyik legfontosabb hieratikus nyelven írt forrás Anat szexuális aspektusát illetően. Végezetül Anat ikonográfiai típusait tárgyalom.

Az Anat Palesztinában fejezet két részre osztható: Bét-Seán és Hanat. Bét-Seánban katonai kolónia volt, ahonnan előkerült sztélék egyiptomi felíratain anat istennőt említik meg.

Anat istennő neve etimológiailag összefügghet a Mari archívumból is ismert Hanatéval, vagyis Hana istennőjével. Hana pedig egyúttal egy amorita nomád csoport neve. Mari archívumából ismeretes az az amorita, csoport, amely északnyugat-sémi eredetű, s amelyre számos alkalommal utalnak.

Az utolsó fejezetben Anat utóélete kerül kifejtésre. Általános jellemzőként azt mondhatjuk Anat utóéletéről, hogy áldozatul esett a Római Birodalom nagy olvasztókemencéjében a szinkretizmusnak és az istenek/istennők egymással történő megfeleltetésének.

Konklúziók

Vitán felül áll, hogy Anatról a legrészletesebb dokumentumokat az ugariti szövegekben olvashatunk. S az sem kétséges, hogy ezekben a mitologikus szövegekben Anat Baal női párja, akinek része van Baal harcában, s aki osztozik nem csak a harcban, hanem a győzelemben is. Kettejük kapcsolatát a *KTU*² 1.6 szövege (amelyet fentebb tárgyaltunk) kellőképpen illusztrálja: szerelmi kapcsolat van közöttük, Anat kívánja Baalt – a szó szexuális értelmében is.

¹⁸ Gardiner, A. H. *Egyptian Hieratic Texts*, (Leipzig, 1911), 61. – 62.

Ennek megfelelően kell azt is mondjuk, hogy értelemszerű, ha Anat ábrázolása fiatal, attraktív nőként történik, hiszen ereje nem csak a harcban, hanem a háborúban is megnyilvánul. . A logikának talán első látásra ellene mond, hogy a fiatal nő megkapja az „özvegy” jelzőt is, mégis az az értelme, hogy amikor Baal meghal, akkor is hozzá tartozik Anat. Önálló temploma Ugaritban nem lett az istennőnek – viszont érthető, hogy ha Baal templomot kap, akkor abban Anatnak is helye van! Anat harci kedve nem csak abban az összefüggésben nyilvánul meg, amikor Baal mellett a termékenységért és a természet újjáéledésért harcol Mót és Jamm ellen. Nem; Anat emberek ellen is harcol, és zsigerből szereti a küzdelmet – mi több, vérszomjas istennőnek is tekinthető, ahogy azt az általunk is tárgyalt *KTU*² 1.3 II is mutatta. A gyanú fölmerül, hogy itt egy ősi Anat-kép darabjait örökítette meg az ugariti mítosz, hiszen, ha nem így lenne, akkor elegendő lenne annak ábrázolása, hogy a Baal iránt érzett szerelemből kifolyóan harci tettekre is vállalkozik az istennő. Hogy hol kell keressük az ugarit Anat őseit, s hogy találunk-e valamikor kellő dokumentumokat is, hogy létét bizonyítsuk, az a jövő kutatásának feladata. A Baallal való kapcsolat olyan profilt is kölcsönzött Anat istennőnek, ami korábban egészen biztosan nem tartozott jellegzetességei közé. Palesztinában úgy látjuk, hogy bár nem annyira elterjedt módon, mint Baal esetében, de egészen hasonlóképpen jelentkezik Anat is lokális manifesztációkban, tehát egy-egy helységgel összekapcsolva. Anátót, vagy Anat-Béth-Él egészen biztosan ennek a lokális tiszteletnek az onomatológiai lecsapódása. Az világos, hogy Ugaritban Baal és Anat kapcsolata Él és Athiratu kapcsolatának analógiájára történik; bizonytalannal ekkor kerül más istennel kapcsolatba Anat. Ennek lecsapódása azonban Palesztinában úgy történik, hogy egy érdekes keveredéssel kell számolnunk Anat és Athiratu között. A földrajzi útvonal azt sugallná, hogy Egyiptomba Palesztinán keresztül vezet az út – tehát az egyiptomi Anat-recepció valamilyen módon kapcsolatban áll a palesztinai Anat-képpel. Erről azonban a legkevésbé sem beszélhetünk! Annyi bizonyosnak

tűnik, hogy ázsiaiak hozták Egyiptomba Anat tiszteletét – csakúgy, mint ahogy Baal tiszteletére is van emlék Migdólnál! Az egyiptomi Anat-kép mindenesetre nem annyira a termékenység-istennő, hanem inkább a harcos istennő jellegzetességeit viseli. Az ikonográfia azt sugallja, hogy a hükszosz uralom idején került Anat istennő Egyiptomba; bizonyossággal viszont azt mondhatjuk, hogy II. Ramszesz idejére datálható tisztelete. II. Ramszesz „Anatophile¹⁹” amely a háborúban nyújtott segítségéért alakult ki. Érdekes tehát, hogy az egyiptomi értelmezés inkább az ugariti (vagy esetleg Ugarit előtti) Anat-képpel mutat fel kontinuitást, s a palesztin felfogást zárójelbe teszi! Hogy Anat Széth állandó szexuális partnere lenne, az bizonytalan – ennek ellenére föltételezhetjük, hogy Anat szexuális attraktivitása is ismert volt Egyiptomban. Az istennő képe, de főként a II.-I. évezredi Kánaán vallásának pontosabb megismerése, mindenesetre alaposan megváltoztatja megítélésünket a kor (és benne az izraeli vallás) ún. androcentrikus beállítottságáról. Először is arra kell figyelmesnek lennünk, hogy a II. évezred második felétől (bár bizonyos korábban is) a Levante vallásaiban a férfi és női motívumok egyensúlyban voltak: szó sincs androcentrizmusról, ha a transzcendens megtapasztalást vizsgáljuk. Helye van benne a női attraktivitásnak, szexuális erőnek, csakúgy, mint a prokreáció individuum fölött álló valóságának. Ez azonban nem állati sorba taszítja a nőt a kánaáni vallásokban, hanem ellenkezőleg: isteni rangra emeli és méltósággal látja el! Ez a méltóság azonban nem olyan általánosság, amely minden nőt egyformán érintene: lehetőség van emellett az istennő személyes profiljának kialakítására is, amelyben érdekes (ám bizonyos nem véletlen) motívum az istennő erőszakossága, vérszomjassága és az erőszak iránti vonzalom. Hogy mindennek milyen következménye lehet egy modern társadalom-pszichológiai orientáció keresésében, azt nem a jelen tanulmánynak

¹⁹ II. Ramszesz úgy hívja magát, mint „Anat szeretettje” Lásd: Cornelius, (2004), 85.

kell kimutatnia – itt most elég annyival megelégednünk, hogy az ókori keleti vallások kutatása ilyen szempontból is relevánsnak tekinthető.